

УДК 347.73:340.15

О.В. КАШКАРЬОВА, Харківський національний університет внутрішніх справ

СТРАХОВІ ВІДНОСИНИ ЯК ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Ключові слова: страхування, страхове право, публічне страхування, обов'язкове страхування, добровільне страхування, соціальне страхування, фінансові правовідносини

Приватні і публічні інтереси в сфері страхування тісно пов'язані, взаємодіють та доповнюють одне одного, що об'єктивно обумовлює складну правову природу страхових відносин. Норми приватного та публічного права формують страхове право. Страхування обумовлює участь значної кількості осіб у формуванні конкретного страхового фонду і отриманні з нього страхових виплат, особи зацікавлені у належному його функціонуванні та збереженні його цільового призначення. Під публічним же інтересом дослідники розуміють єдиний інтерес значних соціальних груп (практично представляючи усе суспільство) в наявності та належному функціонуванні страхових фондів достатніх для страхових виплат розмірів, необхідність швидкого відновлення порушених зв'язків у народному господарстві, використання засобів страхових резервів в якості інвестицій у народне господарство [1, с.11]. Дане положення й обумовлює виникнення дискусій щодо віднесення страхових відносин до різних галузей права України.

Деякі вчені, досліджуючи юридичну природу страхування в радянські часи, не вважали відносини в системі обов'язкового страхування, рівно як і добровільного, виникають на підставі цивільно-правового договору. А різниця міститься лише в тому, що обов'язкове страхування виникає незалежно від згоди сторін на підставі закону [2, с.32, 33].

Схожої точки зору дотримуються деякі сучасні дослідники. Так, основним аргументом

Р. Майданника на користь цивільно-правового регулювання відносин соціального страхування є те, що законодавство про страхування має комплексну природу, об'єднуючи норми як приватного, так і публічного права. До останніх відносяться, зокрема, правила про ліцензування та страховий нагляд, що містяться у Законі України «Про страхування» [3, с.7].

М. В. Карасева є також прихильником ідеї, за якою відносини фінансів страхових організацій не входять до предмету фінансового права й відповідно знаходяться за межами фінансових правовідносин через те, що охоплюються не тільки сферою фінансової діяльності держави та муніципальних утворень, а переважно, страхових організацій, які виступають організаціями приватної форми власності [4, с.51–52].

Протилежну точку зору щодо характеристики правовідносин, які виникають у галузі страхування як фінансових, займає А.А. Мамедов, який робить висновки, що саме норми фінансового права визначають систему та організацію страхування, його види, порядок обов'язкового страхування, ліцензування страхової діяльності, забезпечення фінансової стабільності організацій-страховиків, джерела формування страхових резервів, тощо, ті відносини, які відносяться до сфери фінансової діяльності держави [5, с.15, 55].

Подібної думки дотримується й Л.К. Воронина, зазначаючи, що діяльність держави та її органів у галузі мобілізації, розподілу та витрачання централізованих та децентралізованих фондів коштів має назву фінансової діяльності. При цьому страхування науковець визначає як складову фінансової системи [6, с.6–15].

У багатьох підручниках з фінансового права фінанси страхових організацій включаються в предмет фінансового права. Проте існує й протилежна точка зору, за якою інститут страхування неподільно належить цивільному праву й регулюється актами цивільного законодавства. Грошові кошти, що акумулюються страховими компаніями, належать їм, як і іншим юридичним особам, на підставі власнос-

ті або господарського відання. Використання державою фінансових ресурсів страхових компаній в публічному інтересі можливе лише в рамках податкових вилучень [7, с.7].

У юридичній літературі існує й третя точка зору на природу страхових відносин. Деякі вчені, крім поділу права на публічне та приватне, виділяють й право соціальне [8]. Першоосновою цієї частини правової системи, на думку авторів, мають бути не окремі приватні або публічні інтереси та права, а людина як учасник соціальної системи суспільства з усіма його потребами, зобов'язаннями й інтересами [9, с.166].

Метою даного дослідження є визначення доказів фінансово-правової природи страхових відносин, що дозволяє охарактеризувати публічне страхування, як форму загальнообов'язкового соціального страхування.

В юридичних та економічних дослідженнях міститься аналіз ознак, які відрізняють відносини, що входять до предмета регулювання фінансового права, від відносин, що регулюються іншими галузями права. Так, до таких ознак відносять такі: наявність публічного інтересу, направленість на утворення, розподіл і використання державних і місцевих фінансових ресурсів; їх майновий і пов'язаний із майновим характер [10, с.233]. Також виокремлюють ще одну ознаку, на яку вказує Е.С. Дмитренко: одним із суб'єктів фінансових правовідносин є держава, її органи і установи, територіальні громади, тобто органи державної і місцевої влади [11, с.86]. Зважаючи на наведені вище ознаки, відносин, що входять у предмет фінансового права, в галузі страхування, підпадає загальнообов'язкове державне соціальне і медичне страхування, оскільки в цих випадках страхові платежі за своєю сутністю набувають статусу загальнообов'язкових зборів. Страховиками в такому випадку виступають державні цільові позабюджетні фонди: Пенсійний Фонд України, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездат-

ності та інші, котрі є державними спеціалізованими установами.

До ознак, які дозволяють зазначені правовідносини віднести до фінансово-правових, можна віднести й те, що обов'язок сплати страхових внесків встановлюється законом. Ці правовідносини мають грошовий характер, виникають щодо утворення, розподілу та використання публічних фондів соціального призначення; їх виникнення зумовлено публічними цілями вирішення проблем фінансового забезпечення громадян у разі настання страхового випадку. Фінансові ресурси формуються за рахунок платежів фізичних чи юридичних осіб як окремого виду платежу чи у складі єдиного соціального внеску (податку). Саме вказані характеристики таких правовідносин визначають їх до тих видів страхування, які складають публічне страхування в Україні.

Окремо можна вказати на відносно нові страхові відносини, які отримали нормативне закріплення в 2002 р., у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» [12] і які, зважаючи на вказані вище риси, підпадають під відносини в сфері публічного страхування. Дані відносини регулюються фінансовим правом, оскільки, якщо зважати на вказані вище риси, страховиком у даному випадку виступає Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – державна спеціалізована установа, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб [12]; наявний безумовно публічний інтерес – сприяння стабільності фінансово-грошової системи України; як свідчить практика останніх років, вірогідність настання страхових випадків дуже висока; страхові внески мають обов'язків характер; наявність пені, яку сплачують учасники (тимчасові учасники) Фонду за несвоєчасне або неповне перерахування зборів до Фонду тощо [10, с.234–235]. Можна зробити висновок, що до відносин у сфері публічного страхування належить загальнообов'язкове державне соціальне й медичне страхування, а також відносини щодо гарантування вкладів

фізичних осіб, тобто відносини щодо мобілізації, розподілення і використання відповідних страхових фондів.

Постає питання: чи можна віднести усі види обов'язкового страхування до публічного страхування. Виходячи з наведених вище ознак публічного страхування, можна стверджувати, що ні, оскільки право на здійснення обов'язкових видів страхування може отримати будь-який страховик, якщо він має відповідну ліцензію. Тому лише відносини з приводу отримання ліцензії можна визнати публічними, а не обов'язкове страхування в цілому. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у свою чергу здійснюється виключно державними неприбутковими фондами, тому публічними є і в процесі надання страхових послуг.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є різновидом соціального страхування. Тому вбачається за необхідне з'ясувати чи є соціальне страхування складовою публічного страхування. З цією метою розглянемо що розуміють вітчизняні дослідники під соціальним страхуванням.

Слід зазначити, що наукові тлумачення поняття «соціальне страхування» відзначаються різноманітністю. Так, на думку С.І. Юрія, «соціальне страхування є фінансовою категорією, яка виражає економічні відносини, що виникають в процесі розподілу валового внутрішнього прибутку шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також охорони здоров'я» [13, с.17]. На державну природу регулювання страхових відносин вказується у дослідженнях Б. Надточія [14, с.32], Н.М. Внукової та Н.В. Кузьминчука [15, с.20] та інших.

Згідно Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що

включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [16].

Наведені поняття «соціальне страхування» охоплюють лише ті види страхування, які гарантовані державою і є обов'язковими, що, з нашої точки зору такий підхід є дискусійним. Оскільки поряд з обов'язковим соціальним страхуванням виокремлюється й добровільне. Так, В.І. Фільєв поряд з іншими критеріями теж класифікує соціальне страхування за характером здійснення на добровільне та обов'язкове [17, с.9–10]. В.І. Павлов та М.І. Олієвська зазначають, що соціальне страхування за статусом страховика поділяється на державне та комерційне [18, с.17–18].

Отже, на підставі вищенаведеного аналізу вбачається за можливе стверджувати, що предметом публічного страхування є соціальне страхування, але в межах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Публічне страхування частково відбиває ознаки обов'язкового страхування, а частково межує з ознаками соціального страхування, що цілком логічно пояснює характер співвідношення обов'язкового, соціального та публічного страхування.

Страховий ринок в Україні діє у двох основних формах страхування: обов'язковому та добровільному [19, с.89]. У правовій літературі висловлювалися різні точки зору на критерії, що лежать в основі розподілу страхування на обов'язкове та добровільне. Одні автори вважають, що таким критерієм є юридична природа страхування, зазначаючи, що страхування обов'язкове полягає в тому, що страхові правовідносини в деяких випадках виникають безпосередньо через веління закону [20, с.348]. Страхування добровільне виникає з вільної угоди сторін (страхового до-

говору) [20, с.412]. Інші автори вважають, що розподіл страхування на обов'язкове і добровільне здійснюється за джерелом виникнення страхування: добровільне виникає зі страхового договору, обов'язкове – безпосередньо через закон [21, с.25]. Треті автори вважають, що юридична природа страхування – це щось набагато більше, ніж питання про його добровільність і обов'язковість, вони пропонують вважати критерієм розмежування добровільного й обов'язкового страхування метод здійснення страхування, що полягає в питанні про залежність виникнення страхування від нез'язаної законом волі сторін [22, с.219].

Позицію тих авторів, які вважають, що в основі розподілу страхування на добровільне й обов'язкове лежить джерело його виникнення, сприйняв і Закон України «Про страхування», у ст.6 якого зазначається, що в основі добровільного страхування лежить договір між страхувальником і страховиком, обов'язкове ж страхування встановлюється законом. З огляду на те, що публічне страхування виникає безпосередньо через веління закону, даному страхуванню властива виключно форма обов'язкового страхування.

Таким чином відносини з публічного страхування найбільше пов'язані з фінансовими правовідносинами, оскільки вирізняються особливою роллю держави в їх організації та регулюванні. Саме держава встановлює види й умови обов'язкового страхування, порядок функціонування соціальних страхових фондів, джерела фінансування та виплати страхових відшкодувань, контроль використання акумульованих коштів та конкретно визначені цілі, дотримання законодавства страховиком і страхувальником. Усе свідчить про регулювання державою відносин з публічного страхування з використанням імперативного методу, що підкреслює фінансово-правову природу цих відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалевская Н. С. Система страхового права и система страхового законодательства /

Н. С. Ковалевская // Страхование право. – 2000. – № 3. – С. 10–37.

2. Цыпкин С. Д. Финансово-правовые институты, их роль в совершенствовании финансовой деятельности государства / С. Д. Цыпкин. – М. : Изд-во МГУ им. М. В. Ломносова, 1983. – 80 с.

3. Майданик Р. Співвідношення галузей публічного і приватного права / Р. Майданик // Юридичний вісник України. – 2010. – № 13. – С. 6–12.

4. Карасева М. В. Финансовые правоотношения / М. В. Карасева. – М. : Норма, 2001. – 288 с.

5. Мамедов А. А. Финансовые правоотношения в сфере страхования / А. А. Мамедов // Юрист. – 2003. – № 12. – С. 14–18.

6. Воронова Л. К. Правовые основы расходов государственного бюджета в СССР / Л. К. Воронова. – К. : Вища шк., 1981. – 223 с.

7. Шевелева Н. А. Финансовое право: новый этап развития / Н. А. Шевелева // Правоведение. – 2002. – № 5 (244). – С. 5–12.

8. Рабінович П. Соціальне право: деякі питання загальної теорії / П. Рабінович, О. Панкевич // Право України. – 2003. – № 1. – С. 104–107.

9. Сільченко С. Правове регулювання відносин соціального страхування: проблеми галузевої залежності / Сергій Сільченко // Підприємство, господарство і право. – 2011. – № 4 (184). – С. 164–166.

10. Острогляд О. В. Визначення відносин у сфері страхування, що входять у предмет фінансового права / О. В. Острогляд // Право і безпека. – 2010. – № 3 (35). – С. 231–235.

11. Дмитренко Е. С. Фінансове право України. Загальна частина : навч. посіб. / Е. С. Дмитренко. – К. : Алерта; КНТ, 2006. – 376 с.

12. Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» : від 20.09.2001 р., № 2740-III // ВВР України. – 2002. – № 5. – Ст. 30.

13. Юрій С. І. Соціальне страхування : підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2006. – 464 с.

14. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист: інформаційний та науково-виробничий. – 2003. – № 3. – С. 29–33.
15. Внукова Н. М. Соціальне страхування : навч. посіб. / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – К. : Кондор, 2006. – 362 с.
16. Закон України «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» : від 14.01.1998 р., № 16/98-ВР // ВВР України. – 1998. – № 23.
17. Фильев В. И. Социальное страхование в России и зарубежных странах : практ. пособие / В. И. Фильев. – М. : ЗАО Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 176 с.
18. Павлов В. І. Формування соціального страхування в Україні : монографія / В. І. Павлов, М. І. Олієвська. – Рівне : НУВГП, 2009. – 200 с.
19. Страхове право України: підруч. [для вищ. навч. закл.] / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка. 1999. – 368 с.
20. Серебровский В. И. Избранные труды. Очерки советского страхового права / В. И. Серебровский. – М. : Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1997. – 567 с.
21. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском процессе / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с.
22. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М.–Л. : 1-я тип. изд-ва Акад. наук СССР в Ленингр., 1947. – 283 с.

Кашкарьова О. В. Страхові відносини як інститут фінансового права / О. В. Кашкарьова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 314–318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12kovifp.pdf>

Розглянуто риси загальнообов'язкового державного соціального страхування. Досліджено особливості правових відносин з публічного страхування і надаються докази їх належності до фінансово-правових.

Кашкарева О.В. Страховые отношения как институт финансового права

Рассмотрены особенности общеобязательного государственного социального страхования. Исследована правовая природа публичного страхования. Представлены доказательства принадлежности страховых отношений к финансово-правовым.

Kashkarova O.V. The Insurance Relationship as an Institution of Financial Law

Features of obligatory state social insurance describe. We investigate the legal nature of public insurance. Evidence of fittings of insurance ratios to financially-legal is produced.